

חתיכה הראויה להתכבד, דבר שבמניין והיחס ביניהם

יוני וורמסר

המאמר מוקדש לעילוי נשמת ר' מרדכי יהודה בן ר' אברהם

פתיחה

נושא מאמר זה שייך לדיני תערובות, העוסקים בדין איסור שהתערב בהיתר. כידוע, הדין הבסיסי הוא שאיסור בטל בשישים בתוך ההיתר. למשל, חתיכת בשר חזיר שנפלה לסיר ובתוכו תבשיל בשר בקר, אם יש בנפח התבשיל פי שישים מנפח חתיכת האיסור - הסיר כולו מותר באכילה, ואם לאו - כולו אסור. זהו השיעור בו שיערו חכמים שטעם האיסור כבר אינו מורגש בתערובת, ולכן אפשר להתייחס לכל התערובת כאל היתר¹. דין ביטול איסורים ברוב נלמד בגמרא בחולין (י"א ע"א) מהכלל שנקבע בתורה "אחרי רבים להטות".

אך ישנם מקרים בהם קבעו חכמים שאיסורים אינם בטלים כלל או שיתבטלו בשיעור גדול יותר מפי שישים, כגון תרומה שבטלה במאה או ערלה וכלאי הם שבטלים במאתיים. את המקרים בהם איסורים אינם בטלים ניתן לחלק לשתי קבוצות: איסורים שחכמים קבעו שמפאת חומרתם לא יתבטלו - כגון חמץ בפסח או עבודה זרה, ומקרים שמפאת הנסיבות האיסור לא יתבטל. דבר שבמניין וחתיכה הראויה להתכבד (להלן: חה"ל) הם שני סוגים של מקרים כאלו. הסיבה שאינם בטלים היא שבמקרים אלו האיסור הוא חשוב ואי אפשר להתעלם ממציאיותו בתערובת. ישנם עוד שני סוגי מקרים שבהם איסורים אינם בטלים מפאת חשיבותם, והם: בריה² ובעלי חיים³, בהם לא נעסוק במסגרת זו.

במאמר זה נגדיר על פי המקורות את המקרים בהם יחולו דין דבר שבמניין ודין חה"ל, נראה את הדעות השונות בעניין, וננסה לבחון את היחס ביניהם.

1. אמנם מעיקר הדין קיימת האפשרות לתת לגוי לטעום את התבשיל, ואם אינו מרגיש את טעם האיסור, התבשיל מותר גם בפחות משישים - עיין חולין צ"ז ע"א. אך בימינו, לרוב הדעות, אין סומכים על כך למעשה - עיין רמ"א יורה דעה צ"ח, א'.
2. שו"ע יורה דעה ק'.
3. שם ק"י, ב'.

דבר שבמניין**מקור**

שנינו במשנה בערלה (פ"ג מ"א):

בגד שצבעו בקליפי ערלה - ידלק. נתערב באחרים - כולם ידלקו, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים - יעלה באחד ומאתים.

ההנאה מתוצר פירות ערלה אסורה. לכן בגד שנצבע על ידי תוצר כזה אסור בשימוש וצריך לשורפו. המשנה דנה במקרה שבגד כזה התערב בבגדים אחרים ולא ניתן להכירו - לדעת רבי מאיר הבגדים כולם אסורים, ואין זה משנה בכמה בגדים מדובר, ולדעת חכמים הבגד האסור יתבטל אם יהיו מאתיים כנגדו.

בהמשך הפרק מובאות עוד שתי מחלוקות בעלות עיקרון זהה בין רבי מאיר לחכמים. במשנה ז' נחשף יסוד המחלוקת:

שהיה רבי מאיר אומר: 'את שדרכו למנות מקדש'. וחכמים אומרים: 'אינו מקדש אלא ששה דברים בלבד'. ורבי עקיבא אומר: 'שבעה'. ואלו הם: אגוזי פרך, רמוני בדן, וחביות סתומות, וחולפות תרדין, וקולסי כרוב ודלעת יונית. רבי עקיבא אומר: 'אף ככרות של בעל הבית'.

רבי מאיר סובר, אם כן, שדבר שרגילים למנות את פריטיו בעת מכירתו, סימן שהוא חשוב בעיני אנשים ולכן אינו בטל. לדעת חכמים ורבי עקיבא אין די בסימן זה, ורק קבוצה מסויימת של דברים הידועים במיוחד בחשיבותם מגיעים לדרגת חשיבות גבוהה מספיק כדי שנאמר שלא יתבטלו.

הבנת דעות התנאים

על המשנה הנ"ל, מובאת בגמרא (יבמות פ"א ע"ב, ביצה ג' ע"ב) מחלוקת בהבנת דברי רבי מאיר:

רבי יוחנן סבר 'את שדרכו לימנות' שנינו, וריש לקיש סבר 'כל שדרכו לימנות' שנינו.

ופירש רש"י (ביצה שם ד"ה 'כל שדרכו למנות שנינו'):

...משמע כל דבר שיש בני אדם המקפידין עליו מפני חשיבותו למוכרו במנין... את שדרכו - דמשמע 'אתי' - המיוחד לכך, שאין אדם מוכרו באומד⁴.

4. זו הבנת רוב הראשונים בפירוש מושגים אלו. וראה במאירי (חולין צ"ז ע"א) שפירש, 'שאת שדרכו משמעו שגם עניים וגם עשירים מקפידים למכרו במניין, ו'כל שדרכו' - שעניים מקפידים למכרו במניין, ועשירים אינם מקפידים.

אם כן, לדעת ריש לקיש, רבי מאיר סובר 'כל שדרכו', דבר שבמניין הוא כל דבר שיש בני אדם שמחשיבים אותו עד כדי כך שימכרו אותו רק במניין, אף על פי שיש גם בני אדם שאינם מחשיבים אותו כל כך. ולדעת רבי יוחנן, רבי מאיר סובר 'את שדרכו', דבר שבמניין הוא רק דבר שכל בני האדם מחשיבים אותו ומוכרים אותו במניין בלבד.

בהמשך הסוגיה במסכת ביצה מבואר שגם לפי הבנת רבי יוחנן ישנה דעה בתנאים המכונה "תנא דליטרא קציעות" (נושא הברייתא הוא ליטרא קציעות של תרומה שהתערבה בקציעות חולין), ולפיה גם 'כל שדרכו' חשוב ואינו בטל, אלא שאין זו דעת רבי מאיר.

בהבנת היקף המחלוקת מצינו מחלוקת בין המפרשים. על פי פשט דברי הירושלמי במסכת ערלה (פ"ג ה"ד) ישנם בסך הכל עשרה דברים שמוגדרים 'את שדרכו' לדעת רבי יוחנן: שבעת הדברים שהוזכרו בדברי רבי עקיבא וחכמים במשנה, ועוד שלושה דברים שהוזכרו במחלוקת בין רבי מאיר לחכמים באותו הפרק. כך הבין רבינו חננאל⁵. אך התוספות⁶ מפרשים שהירושלמי מנה רק את הדברים השניים באותו פרק במסכת ערלה, ומעבר לכך ישנם עוד דברים רבים שמוגדרים 'את שדרכו'.

פסיקה

למעשה, כל אחת מהדעות שהוזכרו לעיל מצאה לה מקום בהלכה אצל חלק מן הפוסקים.

פסיקת הרמב"ם והשו"ע

פסק הרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות פט"ז ה"ג):

דבר חשוב שהוא אוסר במינו בכל שהוא - שבעה דברים. ואלו הן: אגוזי פרך, ורמוני בדן, וחביות סתומות, וחלפות תרדן, וקלחי כרוב, ודלעת יוונית, וככרות של בעל הבית.

ברור שפסק כדעת חכמים ורבי עקיבא במשנה⁷. ובהמשך הפרק (הלכה ט') כתב:

יראה לי, שכל דבר שהוא חשוב אצל בני מקום מן המקומות, כגון: אגוזי פרך ורמוני בדן בארץ ישראל באותן הזמנים - שהוא אוסר בכל שהוא לפי חשיבותו באותו מקום ובאותו זמן. ולא הוזכרו אלו אלא לפי שהן אוסרין כל שהן בכל

5. ביצה שם.

6. יבמות פ"א ע"ב ד"ה 'רבי יוחנן', זבחים ע"ב ע"א ד"ה 'אלא'.

7. ועיין בפר"ח ק"י ס"ק ה' שדן בשיקולי הפסיקה.

מקום, והוא הדין לכל כיוצא בהן בשאר מקומות. ודבר ברור הוא שכל איסורין האלו מדבריהם.

השו"ע (יורה דעה ק"י, א') העתיק את לשון הרמב"ם כמעט מילה במילה. לפי שיטתם אין כל משמעות למעשה להגדרת דבר שבמניין, משום שגם דבר שהוא בכלל דבר שבמניין - אינו בהכרח חשוב דיו כדי שלא יתבטל בתערובת. רק אם הוא יהיה חשוב במידה יוצאת דופן, כמו אותם דברים שנמנו במשנה שבאותו הזמן היו חשובים במיוחד - הוא לא יתבטל.

אמנם לבעל 'ערוך השולחן' (יורה דעה ק"י, ג' - ד') יש הבנה אחרת בשיטת הרמב"ם. הוא מקשה על ההבנה הנ"ל - שקשה לטעון שדין דבר שבמניין איננו להלכה, שהרי מפורש בש"ס כמה פעמים שדבר שבמניין אינו בטל (כך לדעתו יש להבין את הגמרות לעיל שבהן מופיעה מחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש, וכן מקומות נוספים). לכן צריך לפרש שגם חכמים מודים שדבר שבמניין אינו בטל, אלא נחלקו עם רבי מאיר בהיקף הדין: לדעתם יש ששה דברים בכלל זה, ולדעת ר"מ יש עשרה דברים (כפירוש ר"ח לעיל). לפי זה, אותם שישה פריטים שמנו חכמים הם חשובים משום שהם דבר שבמניין.

הגר"א⁸ דייק מלשון הרמב"ם והשו"ע "אוסר במינו במשהו" - שדבר שבמניין אוסר רק בתערובת מין במינו. אך הש"ך⁹ והפר"ח⁸ פירשו שכוונתם היא לאו בדווקא, אלא שבמצאות רוב המקרים האיסור לא יהיה ניכר כאשר הוא מין בתוך מינו, כאשר הוא מעורב במין אחר לרוב הוא יהיה ניכר וממילא צריך להוציאו מן התערובת ואיננו בטל.

פסיקת הרמ"א

בניגוד לדעת הרמב"ם, לדעת ראשונים רבים ההלכה היא כרבי מאיר. הנימוק העיקרי לפסיקה זו (למרות שבדרך כלל הלכה כרבים, ומסתבר שזהו השיקול של הרמב"ם) הוא שרבי יוחנן וריש לקיש נחלקו בפירוש דעתו, ואילו היא לא היתה הדעה המקובלת להלכה - לא היו טורחים לפרשו. זוהי דעת ר"י⁹, הרמב"ן¹⁰, הריטב"א¹¹, הר"ן¹², נימוקי יוסף¹³,

8. על השו"ע שם ס"ק א'.

9. הובא בטור ק"י, א'. ועיין בב"ח שם ס"ק א' שאין זה ר"י המופיע בסתם בכל מקום, אלא ר"י בר אברהם.

10. בחידושי על חולין ק' ע"א ד"ה 'הניחא'.

11. חידושים על חולין, שם.

12. חידושים על הרי"ף, עבודה זרה ל"ז ע"ב ד"ה יושמעין'.

רבינו ירוחם, סמ"ג וסמ"ק¹⁴. בדבריהם עלו אף טיעונים נוספים מדוע לפסוק כרבי מאיר: סתימת המשנה במסכת עבודה זרה (ע"ד ע"א) היא ששער נזיר אינו בטל, ושער נזיר הוא דבר שבמניין; סתימת המשנה בחולין (צ"ו ע"ב) היא שחתיכת דג טמא אינו בטל, ורק מי שסובר שדבר שבמניין אינו בטל, סובר שחתיכת דג אינה בטלה (אם כי קביעה זו נתונה במחלוקת, וכפי שנראה להלן).

הכלל במחלוקות בין רבי יוחנן לריש לקיש הוא שההלכה היא כרבי יוחנן (גמרא ביבמות ל"ו ע"א ובריי"ף שם י"ג ע"ב), וכן פסקו ר"י, הר"ן והנימוקי יוסף במחלוקת זו. כך גם פסקו הרמ"א¹⁵ והיפרי מגדים¹⁶. לפי דעה זו, אם כן, דבר שבמניין אינו בטל, והגדרת דבר שמניין היא "את שדרכו להמנות".

דעת הרשב"א¹⁷ להלכה היא גם כן כנ"ל. אך הבנתו בסוגיה היא שונה. כיוון שלא מסתבר שרבי יוחנן וריש לקיש יפסקו כרבי מאיר שהוא דעת יחיד, להבנתו הם למעשה נחלקו בהבנת דעת חכמים. ואמנם דעת רבי מאיר היא שכל דבר שיש מי שמונה אותו בעת מכירתו נחשב כדבר שבמניין, אף שרוב בני האדם אינם נוהגים למנותו. אך דעת חכמים היא שרק דבר שנמנה על ידי רוב בני האדם הוא חשוב דיו כדי שלא יתבטל - דהיינו 'כל שדרכו ועל פי ריש לקיש, או שרק דבר שנמנה תמיד הוא ברמת החשיבות הנדרשת לכך - דהיינו 'את שדרכו ועל פי רבי יוחנן'¹⁸.

ייחודית בעניין זה היא שיטת המאירי, הסובר שאמנם הלכה כחכמים וכפשט דבריהם שרק ששת הדברים שהזכירו או שאר דברים ברמת חשיבות גבוהה במיוחד אינם בטלים,

13. יבמות כ"ה ע"ב ד"ה יתעלה'.

14. הובאו בבית יוסף סימן ק"י, א'. רבינו ירוחם אף כתב שכך הסכימו רוב הפוסקים.

15. יורה דעה ק"י, א'. וראה דרכי משה שם סק"ב שהבין כך בכוונת ה'בית יוסף'. גם ה'ב"ח והדרישה שם דנו בכוונת ה'בית יוסף', וייתכן שלא הגיע לידיהם ספר בדק הבית, שם הכריע ה'בית יוסף' במפורש שהלכה כרמב"ם, בדיוק כפסיקתו בשו"ע.

16. משבצות זהב סימן פ"ו ס"ק ז'.

17. חידושי יבמות פ"א ע"ב ד"ה ירבי'.

18. וראה שיטה מקובצת ביצה ג' ע"ב שהביא פירוש זה בשם תוספות ביבמות. וראה בחידושי הרמב"ן חולין ק' ע"א שהביא פירוש זה ודחה אותו.

כמו שפסק הרמב"ם, ועם זאת יש לראות את דברי רבי יוחנן וריש לקיש שנחלקו בהבנת רבי מאיר - כמכוונים להלכה.¹⁹

פסיקת האחרונים

לעומת האמור לעיל, ישנו כיוון פסיקה שלישי בראשונים. ר"י בר שמואל בסמ"ג²⁰, בעל העיטור²¹, שערי דורא²² וספר התרומה²³ פסקו כולם כריש לקיש, ש"את שדרכו להמנות שנינו". וביארו הדרישה²⁴ והגר"א²⁵ שמחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש היא בהבנת דעת רבי מאיר, אך אין הלכה כמותו, אלא כ"תנא דליטרא קציעות" שלפיו ההלכה היא 'כל שדרכו', והוא מוצג כמסקנת הסוגיה במסכת ביצה.

כמותם פסקו האיסור והיתר הארוך²⁶, המהרש"ל²⁷, הב"ח²⁸, הש"ך²⁹ והט"ז³⁰. הב"ח אף טען, שזהו הפסק של הטור והשו"ע גם כן, כיוון שפסקו שביצה אסורה אינה בטלה לעולם³¹ (בזמנם ביצים לא נמכרו בהכרח במניין, וזו גם הנחת היסוד בגמרא בביצה הנ"ל). אך בנקודה זו לא הסכימו עימו רוב האחרונים, והבינו את פסיקת השו"ע כפשטה³².

19. בית הבחירה יבמות פ"א ע"ב ד"ה 'ומעתה'. עיין שם בהסבר המדויק של הדברים. וכן הדרישה סימן קי"י ס"ק א' העלה אפשרות להסבר כזה. ועיין במטה יהונתן תחילת סימן קי"י שהסביר אפשרות אחרת ליישב את פסיקת הרמב"ם עם דברי רבי יוחנן וריש לקיש.

20. לאוין קמא. דף נ"ב ע"ג.

21. ח"ב ש"א, י"א ע"ג.

22. סימן מ"ב.

23. סימן כ"ז ד"ה תנן בעדויות'.

24. קי"י ס"ק א'.

25. שם ס"ק ג'.

26. כלל כ"ה סעיף ג'.

27. ים של שלמה חולין, פרק גיד הנשה סימן נ"א.

28. קי"י ס"ק א'.

29. שם ס"ק ט'.

30. שם ס"ק א'. וכתב שניתן לסמוך על שיטת הרמ"א בשעת הדחק.

31. פ"ו, ג'.

32. ראה באר הגולה סימן קי"י אות ג' שתירץ שביצה אינה בטלה מדין בריה. וראה ש"ך בסימן פ"ו ס"ק י' וט"ז שם ס"ק ז' שהשאירו קושיה זו בתמיהה.

חתיכה הראויה להתכבד

מקור

אלו דברי המשנה בחולין (פ"ז מ"ה):

...וכן חתיכה של נבלה, וכן חתיכה של דג טמא שנתבשלה עם החתיכות, בזמן שמכירן (את חתיכת האיסור בתוך חתיכות ההיתר - התערובת אסורה אם יש באיסור) בנותן טעם (בתערובת כולה, וצריך להוציא ממנה את האיסור), ואם לאו (שאינו מזהה את חתיכת האיסור) - כולן אסורות, והרוטב בנותן טעם. המשנה קובעת שחתיכה של נבילה שהתערבה בתוך חתיכות היתר, ואין אפשרות לזהותה ולסלקה מן התערובת - אוסרת את התערובת כולה בכל שיעור שהוא. ועל דברים אלו דנה הגמרא (ק' ע"א):

וכן חתיכה של נבלה - ותבטיל ברובא (חתיכת הנבילה בין חתיכות ההיתר)! הניחא למאן דאמר כל שדרכו לימנות שנינו, אלא למאן דאמר את שדרכו לימנות שנינו, מאי איכא למימר? שאני חתיכה - הואיל וראויה להתכבד בה לפני האורחים.

נמצא, שעל מנת שניתן יהיה להסביר את המשנה לפי שיטת רבי יוחנן, הסובר 'את שדרכו', והרי חתיכה אינה בהכרח נמנית במכירתה - יש צורך בגדר נוסף: "חתיכה הראויה להתכבד בה לפני האורחים"³³. העובדה שנהוג להתכבד בחתיכה מעין זו מעידה על חשיבותה, ולכן אינה בטלה בתערובת.

סתירה מהסוגיה בעבודה זרה

הגמרא במסכת עבודה זרה (ע"ד ע"א) נראית כסותרת דין זה. לאחר שבמשנה נמנתה רשימה של איסורים שאוסרים בכל שהוא, מנסה הגמרא לעמוד על המכנה המשותף של הפריטים שנמנו:

תנא מאי קחשיב? אי דבר שבמנין קחשיב, ליתני נמי חתיכות נבילה! אי איסורי הנאה קא חשיב, ליתני נמי חמץ בפסח! אמר רבי חייה בר אבא, ואיתימא רבי יצחק נפחא: האי תנא תרתי אית ליה, דבר שבמנין ואיסורי הנאה.

33. באשר לשאלה האם יש דין חה"ל גם לפי דעת חכמים במשנה בערלה יש מחלוקת ראשונים. עיין ברמב"ן, ריטב"א ור"ן שם בחולין.

המסקנה היא שהתנא מנה רק איסורים שהם חשובים וגם אסורים בהנאה. משמע, שחתיכת נבילה שאינה אסורה בהנאה, גם אם היא חשובה, בטלה בתערובת!

אפשרות אחת לתירוץ היא שיש מחלוקת בין התנא של עבודה זרה לתנא של חולין. כך הבין הרי"ף, ופסק כתנא של עבודה זרה³⁴, ולא הביא את מסקנת הגמרא בחולין. לדעתו, למעשה, דין חה"ל קיים רק כאשר החתיכה אסורה באיסור הנאה³⁵. רש"י³⁶ ותוספות³⁷ גם כן הבינו כך, בלי להכריע בין התנאים.

אפשרות אחרת, בה נקטו התוספות בעבודה זרה³⁸, הראב"ד ורוב הראשונים³⁹ היא שהגמרא בעבודה זרה לא התכוונה להגדיר קריטריון חדש בדברים החשובים שאינם בטלים, אלא רק להגדיר מהו הקריטריון לפיו החליט התנא מה להזכיר במשנתו.

אך עדיין קשה לפי תשובה זו, מדוע בחר התנא קריטריון זה דווקא? על כך משיב הריטב"א על אתר "כי בא להשמיענו שאין איסורי הנאה אוסרים תערובתן אלא היכא דהו דבר שבמניין". כלומר, כדי שלא נטעה לחשוב שמפאת חומרת איסורי הנאה, כל מאכל האסור בהנאה יאסור לעולם כל תערובת שייפול לתוכה - לכן הדגיש התנא שגם איסורי הנאה אינם בטלים רק בתנאי שהם בגדר דבר שבמניין.

על פי המאירי⁴⁰ ניתן להסביר הסבר נוסף. להבנתו, כל המנויים במשנה הם ברמת חשיבות של 'כל שדרכו בלבד, ואם כן לפי רבי יוחנן אינם ראויים להיות דבר שבמניין. אך כיוון שמדובר באיסורי הנאה החמורים, שילוב חשיבות 'כל שדרכו עם חומרת האיסור יוצר חשיבות שגם רבי יוחנן מודה שדי בה כדי שאיסורים אלו לא יתבטלו בתערובת⁴¹.

34. ל"ז ע"א בדפי הרי"ף.

35. ראה מקורות הערה 39.

36. על פי הרי"ן על הרי"ף שם ד"ה 'וגרסינן'.

37. חולין ק' ע"א ד"ה 'שאני'.

38. שם ד"ה 'למעוטי'.

39. רשב"א עבודה זרה שם ד"ה 'גמרא', וכן בעוד ראשונים שם ובחולין ק' ע"א. וראה ברמב"ן עבודה זרה ד"ה 'ואקשינן' שמביא ראיות לתירוץ זה.

40. יבמות פ"א ע"ב ד"ה 'ונשוב'.

41. הסבר זה אפשרי דווקא לפי שיטת המאירי וסיעתו בהבנת דין חה"ל, משום שרק לפי שיטתם ניתן לטעון מצב בו חתיכה מוגדרת כחה"ל ובה בעת היא חשובה רק ברמת 'כל שדרכו'. לפי התוספות והרא"ש חה"ל היא בהכרח לפחות ברמת 'את שדרכו'. בהמשך דברינו טענה זו תהיה מובנת יותר.

תנאים לקיום דין חה"ל

הגמרא ביבמות (פ"ה ע"ב) מצטטת ברייתא:

חתיכה של חטאת טמאה שנתערבה במאה חתיכות של חטאות טהורות וכן פרוסה של לחם הפנים טמאה שנתערבה במאה פרוסות של לחם הפנים טהורות - תעלה. רבי יהודה אומר לא תעלה. אבל חתיכה של חטאת טהורה שנתערבה במאה חתיכות של חולין טהורות וכן פרוסה של לחם הפנים טהורה שנתערבה במאה פרוסות של חולין טהורות - דברי הכל לא תעלה.

לפי הברייתא, חתיכת חטאת בתערובת חתיכות חטאת - מתבטלת, ואילו חתיכת חטאת בתערובת חתיכות חולין - לא מתבטלת! מה סיבת ההבדל? הרי מדובר בחתיכה חשובה, ומדוע היא בטלה במקרה שברישא?

רש"י במקום (ד"ה 'דברי הכל') מסביר שהדין נקבע לפי רמת הנזק הכספי שיגרם אם נפסוק לחומרא. חטאת טהורה מותרת לכהנים, לכן גם אם לא תתבטל בתערובת ויהיה צורך לנהוג בתערובת כולה כדין חטאת - ניתן למכור אותה לכהנים וההפסד אינו גדול. לכן נקבע שהחתיכה לא תתבטל, משום חשיבותה. אך חטאת טמאה אסורה לכל, ואם לא תתבטל בתערובת - הרי כולה אסורה וההפסד הוא גדול. לכן הדין הוא שהחתיכה בטלה.

אך לתוספות במקום (ד"ה 'דברי', וכן בחולין ק' ע"א ד"ה 'שאני') יש הבנה אחרת:

נראה לפרש דטעמא דסיפא שנתערבה בשל חולין, משום דלאחר שנתבטלה ראויה להתכבד בה, לפיכך לדברי הכל לא בטלה. אבל רישא, שנתערבה בחתיכות טהורות של חטאות - דכי נמי תעלה אין ראויה להתכבד בה, דלא שייך כיבוד בפני כהנים במקדש. ולהכי לתנא קמא תעלה, דהוי 'כל שדרכו'...

פירוש הדברים הוא שכדי לקבוע האם חתיכה נחשבת כראויה להתכבד - צריך לבחון את מצב התערובת לאחר הביטול. אם לאחר שיהיה ביטול, החתיכה (שהיא עתה חלק מן התערובת) לא תהיה ראויה להתכבד - אין היא חה"ל ובטלה בתערובת. אך אם תהיה ראויה להתכבד אחר הביטול - אין היא בטלה. לכן, אם התערובת היא של חטאות טהורות, אם תתבטל החתיכה הטמאה יחול עליה דין התערובת - וכיוון שחטאת טהורה אינה ראויה להתכבד, אין כאן דין חה"ל והחתיכה בטלה. אך חתיכת חטאת בתערובת חולין, כיוון שחולין ראויים להתכבד, הרי שאם תתבטל תהיה ראויה להתכבד - לכן חל עליה דין חה"ל ואינה בטלה.

הרא"ה, וכן הריטב"א תלמידו⁴² והמאירי⁴³ סוברים שהסיבה שחטאת טמאה בטלה היא שלא תיקנו חז"ל דין חה"ל בחתיכה שאיסורה נובע מגורם חיצוני ולא ממהות החתיכה כשלעצמה, וטומאה היא איסור חיצוני.

כהסבר התוספות סוברים גם ספר התרומה⁴⁴, הרשב"א⁴⁵ והר"ן⁴⁶, וכך נפסק להלכה⁴⁷.

ומדוע חטאת אינה נחשבת כראויה להתכבד? בזה ישנם שני הסברים. התוספות מסביר ש"כהנים אין מחזיקין טובה זה לזה, שכולן שוין, ד'לכל בני אהרן תהיה איש כאחיו' כתיב". פירוש, החתיכה ראויה רק לכהנים, ובשבילם אינה חשובה להתכבד בה לפני כהן אחר, מפני שזכות כל הכהנים בבשר החטאות היא שווה, וכל אחד מקבל ממנו את חלקו.

הרשב"א מסביר "דאף על גב שראויה לתת אותה לזכרי כהונה, מכל מקום אסורה היא לנכרים ולנשים ולישראלים אלא לזכרי כהונה בלבד, ומשום זכרי כהונה לבד לא חשבינן לה ראויה". דהיינו, כיוון שהבשר ראוי רק לכהנים ולא לכל אדם, אי אפשר לכבד בו כל אורח ולכן אין הוא נחשב כראוי להתכבד כלל.

ספר התרומה הביא את שני ההסברים. בהמשך דברינו נעמוד על ההבדל העקרוני שביניהם, ועל הסיבה שהביאה כל אחד להסביר דווקא באופן זה.

חה"ל בלועה בטעם איסור

מוסכם על רוב הראשונים⁴⁸ שחה"ל שהיא עצמה מין היתר אלא שטעם איסור בלוע בה - בטלה בתערובת. הסיבה היא פשוטה - האיסור עצמו הוא רק טעם, וטעם אינו ראוי להתכבד בו בפני אורחים. וכך נפסק להלכה⁴⁹.

הרא"ה בבדק הבית⁵⁰ מבין שגדר הדין הוא רחב יותר. לדעתו יסוד ההיתר הוא שהאיסור שבחתיכה מגיע מגורם חיצוני, ובכגון זה לא תיקנו חכמים שהחתיכה לא תתבטל. זוהי

42. חולין ק' ע"א ד"ה ישאני.

43. חולין צ"ז ע"א ד"ה 'חכמי'. וכן דעת הרדב"ז על הרמב"ם מאכלות אסורות פט"ז ה"ה.

44. הלכות איסור והיתר סימן נ'.

45. חידושים לחולין ק' ע"א ד"ה ישאני.

46. על הרי"ף, חולין ל"ו ע"ב ד"ה יוגרסינן.

47. טור ושו"ע תחילת סימן ק"א.

48. רמב"ן, רשב"א, ריטב"א ור"ן על חולין ק' ע"א.

49. שו"ע ק"א, ב'.

50. על תורת הבית דף ק"ד, עמוד ק"כ בהוצאת מוסד הרב קוק.

גם הסיבה, לדעתו, שחתיכת חטאת טמאה בטלה, אף על פי שהיא חה"ל - כיוון שהטמאה היא גורם חיצוני, וכפי שהבאנו לעיל בשמו.

דעת יחיד בעניין זה היא דעת הראב"ה⁵¹ הסובר שגם חתיכה האסורה מצד האיסור הבלוע בה, והיא חה"ל - אינה בטלה.

היחס בין חתיכה הראויה להתכבד לדבר שבמניין

חקירת יסוד⁵²

ה'חוות דעת'⁵³ מציג שתי הבנות שונות בדין חתיכה הראויה להתכבד. הוא דן במקרה שבו חה"ל האסורה איסור הנאה התערבה בתערובת שכולה אסורה איסור אכילה, האם נאמר שכיוון שחה"ל אינה בטלה אסורה כל התערובת בהנאה? הרשב"א⁵⁴ ובעקבותיו ה'כרתי ופלתי'⁵⁵ פסקו שהתערובת מותרת בהנאה, כיוון שלא חל על חתיכה זו דין חה"ל, וזאת מכיוון שגם אם תבטל בתערובת תהיה ראויה להתכבד רק בפני גויים, ולכן אין היא נחשבת כראויה להתכבד. ומעיר על כך ה'חוות דעת':

והנה זהו לדעת הרשב"א, שסובר דחשיבות דראויה להתכבד הוא מטעם חשיבות הכיבוד, אבל לדעת התוספות... דראויה להתכבד חשיב את שדרכו להמנות, דאין מוכרין אותו אלא במניין, יש לומר דגם חתיכת נבילה הראויה להתכבד⁵⁶ חשיב דבר שבמניין...⁵⁷.

51. הובא במרדכי חולין סימן תרמ"ד ו-תרע"ד. ייתכן שסברתו מבוססת על הכלל ש"חתיכה נעשית נבילה" (שו"ע צ"ב, ד'), ואכמ"ל.

52. הובאה גם באנציקלופדיה התלמודית ערך "חתיכה הראויה להתכבד", במהדיר על תורת הבית הוצאת מוסד הרב קוק עמוד קי"ז הערה 157, וכן ב"ייסודי הלכה" לרב שמואל דביר הלכות איסור והיתר כרך ראשון.

53. סימן ק"א ביאורים ס"ק א'.

54. תורת הבית הארוך ק"ד (עמוד קי"ח בהוצאת מוסד הרב קוק).

55. פלתי ק"א סק"א.

56. כוונתו למקרה שבו בתערובת של חתיכות נבילה שאיסורן איסור אכילה, התערבה חתיכת איסור הנאה, ועתה אנו בוחנים את המקרה לפי המצב לאחר הביטול, כלומר אם התערובת כולה היא של חתיכות נבילה, האם הן נחשבות כראויות להתכבד? אם כן, אזי איסור הנאה שהתערב אינו בטל.

57. גם 'ערוך השולחן' ק"א, ה' הגיע למסקנה שדין זה נתון במחלוקת בין הרשב"א לתוספות, אך דרכו למסקנה היא שונה, עיין שם.

כלומר, יש שתי אפשרויות הבנה בדין חתיכה הראויה להתכבד. ניתן לומר שחה"ל היא למעשה סוג של דבר שבמניין - כיוון שהיא חשובה וראויה להתכבד בה היא נמכרת רק במניין, ואינה בטלה כדין כל דבר שבמניין. זו שיטת התוספות. מאידך ניתן לומר שחה"ל זהו גדר חשיבות עצמאי. כמו דין בריה, שחכמים קבעו שמפאת חשיבותה לא תתבטל בתערובת, כך חה"ל אינה בטלה מפאת חשיבותה. זוהי שיטת הרשב"א. וזהו יסוד ההבדל בנידון דידן: לשיטת הרשב"א, חתיכה הראויה רק לגויים איננה חה"ל כי לא ניתן לכבד בה כל אורח, ועובדה זו גורעת מחשיבותה. אך לשיטת התוספות, השאלה הקובעת היא האם החתיכה תימכר רק במניין. מכיוון שהחתיכה ראויה לגויים ניתן למכור אותה לגוי, והיא תימכר דווקא במניין. לכן היא תוגדר כחה"ל⁵⁸. ה'חיות דעת' עצמו⁵⁹ פסק כרשב"א כיוון שזהו דין דרבנן ויש להקל בו. כך גם הכריע ה'פרי תואר'⁶⁰ (לרבי חיים בן עטר, בעל ה'אור החיים' על התורה), משום שעל פי הבנתו חכמים לא גזרו על חה"ל במקרה שבו אפילו אם תתבטל תהיה אסורה באכילה.

שיטות הראשונים

החלוקה האמורה לעיל מפורשת בדברי הרשב"א והתוספות. וכן מפורש ברא"ש וברמב"ן שסוברים כתוספות ובר"ן שסובר כרשב"א, ונוכח את דברינו.

אלו הם דברי התוספות (זבחים ע"ב ע"א ד"ה 'אלא'):

חתיכה בעלמא חשיבא 'את שדרכו למנות' משום דחשובה להתכבד בפני האורחים, [כדאמרינן] בפרק גיד הנשה.

וזו לשון הרא"ש (חולין ז, לו. להלן יובא ציטוט נרחב יותר של דבריו שם):

דגדולה כי האי שראויה ליתן לפני אורח נכבד אחר שנתבשל - חשובה כזאת⁶¹ שדרכו למנות ולא בטלה.

וזו לשון הרמב"ן (חולין ק' ע"א ד"ה 'הניחא', וכן משמע במלחמות ה' יבמות כ"ו ע"א):
דחתיכה, הואיל וראויה להתכבד בה - הויא לה מ'את שדרכו לימנות'...

58. וראה בשו"ת נודע ביהודה קמא יורה דעה סימן ט"ז שמסתפק האם נכון להבין כך בתוספות. וכן הפרי מגדים בשפתי דעת סימן ק"א ס"ק א' כתב שאפשר שכולי עלמא מודים, אף התוספות והרא"ש, שחתיכה הראויה לגוי בלבד אינה נחשבת ראויה להתכבד.

59. בחידושים ס"ק א'.

60. שם ס"ק ב'.

61. אולי צריך לומר "כאת".

ולעומתם, זו לשון הרשב"א⁶²:

דקסבר רבי יוחנן דאת שדרכו לימנות שנינו, וחתיכה איננה מאת שדרכו אלא מכל שדרכו... ומכל מקום את שדרכו לימנות וכל שדרכו לימנות הוא ענין אחד, וחתיכה הראויה להתכבד בפני האורחים הוא דבר אחר. ואף לרבי יוחנן דאמר דלא אמרינן כל שדרכו לימנות, ואין אנו אוסרים תערובתה מצד חשיבות זה - אילו יש לה חשיבות אחר מצד שראויה להתכבד בפני האורחים מודה הוא שאינה עולה.

וזו לשון הר"ן⁶³:

ומפרקינן 'שאני חתיכה הואיל וראויה להתכבד בה בפני האורחים'. כלומר, ורבי מאיר מודה בהא, דאף על גב דלא היא מ'את שדרכו לימנות', כיוון שהיא חשובה להתכבד בה בפני האורחים אינה בטלה.

בנוסף לדעות הנ"ל, ישנם מספר ראשונים שמוכרח מתוך דבריהם שמשתייכים לאחת מן הסיעות, ובהמשך נציג את שיטותיהם.

הקשר בין רמת מוכנות החתיכה לדין חה"ל

תחילה נצטט את דברי הרא"ש הנ"ל המסכם את הדעות השונות:

ובחתיכה הראויה להתכבד רבו דעות. יש מן הגדולים שאמרו דווקא חתיכת איסור שנתבשלה עם חתיכת היתר הראויה לכבד בה אורחים, אבל חתיכה חיה, ואפילו שלימה - בטלה רוב. ודברי הבל הם! דהא דקאמר ראוי להתכבד בפני האורחים - לאו למימר שתהא ראויה כמו שהיא עתה, אלא משום שיעור נקטינן, דגדולה כי האי שראויה ליתן לפני אורח נכבד אחר שנתבשל - חשובה כזאת שדרכו למנות ולא בטלה. ומשום שהיא חיה לא בטיל חשיבותא... אלמא חתיכה הראויה להתכבד אפילו כשהיא חיה לא בטלה, וכן בהמה שלמה חיה לא בטלה.

וגם שמעתי דיש אומרים דכבש שלם או אווז שלם לא מיקרי ראויה להתכבד לפני האורחים, לפי שאין דרך לתת לפני אורח כבש שלם או אווז שלם. גם אלה

62. משמרת הבית, עמודים קי"ט - ק"כ בהוצאת מוסד הרב קוק. זהו המקור המפורש ביותר, אך כדברים אלו משמע בעוד מקומות רבים בחיבוריו.

63. חולין ל"ו ע"ב מדפי הר"ן, ד"ה 'גרסינן'. ויש לתמוה על הפרי מגדים בשפתי דעת סימן ק"א ס"ק א' שכתב שהר"ן סובר שחה"ל היא 'את שדרכו', והפנה לר"ן בחולין.

דברי הבאי הם! וכי בשביל שראוי לחלק לכמה חתיכות חשובות גרע טפיל? כל שכן דחשיב טפיל את שדרכו למנות! וכן דעת ר"י כמו שכתוב לעיל. וגם יש אומרים שתרגולת בעודה בנוצתה לא חשיבא ובטלה. גם זה אינו, כיון שאחר תיקונה ובשולה ראויה להתכבד בה אורח - גם עתה חשיבא את שדרכו לימנות כאשר הוכחתי ממשנה דערלה ומפרק בתרא דמסכת עבודה זרה.

נמצא, שלהבנת הרא"ש אין כל צורך שהחתיכה תהיה מוכנה להגשה בפני האורח בפועל. די אם מבחינת גודלה היא ראויה להתכבד. הרא"ש בעניין זה הוא עקבי לשיטתו, שדין חה"ל הוא מקרה פרטי של דין דבר שבמניין⁶⁴. לכן אם לצורך מכירתה היא גדולה וחשובה כך שתמכר רק במניין, אין כל חשיבות לשאלה האם כרגע ניתן להניחה לפני האורח כמות שהיא. אך לפי השיטות שאותן הוא דוחה (לפחות השתיים הראשונות) - אפשרות ההגשה בפועל לפני האורח היא עניין מהותי, כי חשיבותה של החתיכה אינה נובעת מהאפשרות למכרה, אלא היא חשיבות עצמית, ואם אינה ראויה לאורח למעשה - אין היא חשובה דיה.

ואכן הרשב"א⁶⁵ והר"ן⁶⁶ כתבו שחתיכה קטנה מדי או גדולה מדי אינה חה"ל⁶⁷, ושניהם עקביים לשיטתם, כמו שבארנו לעיל.

הראשונים הסוברים שחתיכה נחשבת כראויה להתכבד רק אם היא מבושלת וראויה עתה להגשה בפני האורח הם הרא"ה⁶⁸, נימוקי יוסף⁶⁹ והמאירי⁷⁰. ברור שהם סוברים כרשב"א והר"ן שחה"ל הוא גדר חשיבות עצמי ואינו נובע מדין דבר שבמניין.

64. עיין בשו"ת חת"ס סופר יורה דעה סימן צ"א שהקשה על אחת מראיות הרא"ש במחלוקת חה"ל, ולפי ההבנה המוצגת כאן נראה שקושייתו מיושבת.

65. תורת הבית הארוך דף ק"ג (עמוד קי"ז - קי"ח בהוצאת מוסד הרב קוק).

66. שם. ועיין בשו"ת מהרלב"ח סימן פ"ח שמבין שזו גם שיטת הרמב"ם.

67. ובזה יש מקום לעיין, משום שמפורש בדבריו (משמרת הבית עמודים רמ"ד ו-רפ"ו בהוצאת מוסד הרב קוק) שחתיכה שאיננה מבושלת היא גם כן בגדר חה"ל, והרי אינה ראויה להגשה בפני האורח, ומדוע דינה שונה מדין חתיכה גדולה מדי? ושמה יש לומר שחתיכה בגודל הראוי שאינה מבושלת, כיוון שחסרה רק הכנה מועטת כדי להגישה, לא פוקעת חשיבותה משום כך.

68. מובא בריטב"א חולין ק' ע"א. להבנת שו"ת יביע אומר יורה דעה חלק ה' סימן ח' הריטב"א גם כן הסכים לכך. ועיין שם שהביא שגם דעת הרמב"ן (בחידושו לעבודה זרה, וצ"ע כיצד זה מתיישב עם מה שהבאנו בשמו לעיל) ור"א מן ההר היא שדווקא חתיכה מבושלת היא חה"ל. ועיין בשו"ת חת"ס סופר יורה דעה סימן צ"א שדייק שזו גם שיטת הרמב"ם.

69. יבמות כ"ה ע"ב מדפי הרי"ף, ד"ה 'תעלה'. דבריו שם גם כן מפורשים כדברי הר"ן רבו, שיש להפריד בין גדר חה"ל לגדר דבר שבמניין.

ענה גם ניתן להבין את ההבדל בהסבר שראינו לעיל מדוע חתיכת חטאת אינה ראויה להתכבד. הרשב"א הסביר שחתיכה שראויה לזכרי כהונה בלבד איננה ראויה להתכבד, בדומה למה שהסביר כאן - שאם אינה ראויה לכבד בה את כל בני האדם חשיבות הכיבוד שבה היא פחותה. אך לפי התוספות, כיוון שניתן למוכרה היא עדיין חשובה, גם אם ראויה רק לחלק מהציבור. לכן הסביר שכיוון שכל הכהנים שווים בזכותם אין היא נחשבת בעיניהם כדבר בעל ערך. הסבר התוספות לפי שיטת הרשב"א הוא דחוק⁷¹, משום שגם אם זכות כולם שווה בו, עדיין ניתן לכבד בו אורח! אך לפי שיטת התוספות אין בזה כל דחוק, משום שהקובעת את החשיבות איננה היכולת לכבד אורח⁷² אלא היכולת למכור במניין, וכיוון שזכות כהן אחר שווה, מדוע שיקנה מחבירו ביוקר חתיכה שיוכל לקבל כמותה בחינם?

שיטת 'ערוך השולחן' בביאור המחלוקת

'ערוך השולחן' (ק"א, י"ב) הציג הבנה אחרת מזו של ה'חווות דעת' בהבנת יסוד מחלוקת הרא"ש והרשב"א. להבנתו הרא"ש והרשב"א מסכימים שניהם שח"ל ודבר שבמניין הם גדרי חשיבות נפרדים זה מזה, וגם אם החתיכה איננה ח"ל היא יכולה להיות דבר שבמניין. לפי הרא"ש חתיכה גדולה שטעונה חלוקה היא אמנם ח"ל, אך היא דבר שבמניין ולכן איננה בטלה. אך לפי הרשב"א ההלכה היא כדעת חכמים, ולכן למרות שהיא דבר שבמניין היא אינה חשובה דיה כדי שלא תתבטל, ורק אם תהיה בגודל המתאים ותוגדר כח"ל היא לא תתבטל.

נראה שיש כמה קשיים בהבנה זו. נראה מפורש מדברי הרא"ש (המצוטטים לעיל) שחתיכה גדולה היא גם כן ח"ל ומוגדרת כדבר שבמניין, כטענת ה'חווות דעת'. מאידך, הרשב"א לא כתב בשום מקום שהלכה כחכמים (טענת 'ערוך השולחן' בעד הבנתו זו היא ש"הרשב"א ז"ל בשום מקום לא הכריע להדיא להלכה דאת שדרכו לימנות אינו בטילי"). ואם נצרף את ההתאמה של דברי הר"ן, השייך לבית מדרשו של הרשב"א, לדברי הרשב"א כפי שהציגם ה'חווות דעת', ואת ההתאמה של דברי התוספות לשיטת הרא"ש יוצא בית מדרשם, הרי שהבנת ה'חווות דעת' מסתברת ביותר.

70. חולין צ"ז ע"א ד"ה 'והיתה'.

71. עיין נודע ביהודה קמא יורה דעה סימן ט"ז שכתב גם כן על תירוץ התוספות שהוא דחוק יחסית לתירוץ הר"ן. אמנם הוא לא הסביר מה גרם לתוספות להדחק בתירוץ.

72. ונקראת 'חתיכה הראויה להתכבד' רק משום שחתיכה מעין זו ראויה להתכבד בה, ולכן היא נמכרת ביוקר, אך מה שקובע את חשיבותה היא היכולת למוכרה במניין.

בירור שיטת התוספות והרא"ש**אילו דברים נכללים בדין חה"ל?**

על פי ה'בית יוסף'⁷³, וכן משמע בפשטות ברמ"א שם, כל בעלי חיים שנשחטו הם בכלל דין חה"ל, ללא קשר לרמת מוכנותם לאכילה. אך המהרש"ל⁷⁴ ובעקבותיו הב"ח⁷⁵ פירשו שדין זה יהיה נכון רק בתרנגולת, שמופיעה בדברי הרא"ש במפורש, משום שאין צורך במאמץ והכנה מרובים כדי להכשירה לאכילה. אך כבש או שאר בעלי חיים לאחר שחיטתם - כיוון שצריך להפשיטם מעורם, דבר שדורש מאמץ מרובה - אין הם ראויים כלל לאכילה ואינם נחשבים ראויים להתכבד⁷⁶.

כפי שראינו, כיוון שחה"ל היא גדר של דבר שבמניין, אם החתיכה ראויה להימכר במניין - היא נחשבת כראויה להתכבד גם אם אי אפשר לכבד בה את האורח בפועל. לפי זה פרשנות המהרש"ל קשה, הרי גם אם הכנת הבהמה דורשת מאמץ, עדיין אפשר למוכרה כך!

כתירוץ על קושי זה הציע המהרש"ל עצמו⁷⁷ שתי אפשרויות: א. בעלי חיים שלא הופשט עורם הם מאוסים לאדם, ומעלת חשיבותם ירודה ביותר, עד כדי כך שאינם נמכרים

73. ק"י, ב'. וכן היא הבנת היחוות דעת' שם, בחידושים ס"ק ט', וערוך השולחן שם סעיף י"ז.

74. ים של שלמה חולין, פרק גיד הנשה סימן נ"א. אגב, על פי דבריו שם, שהובאו בשמו גם בדרישה ק"א ס"ק ג', ניתן להוכיח שהבנתו בשיטת התוספות והרא"ש זהה להבנת היחוות דעת' בחקירה שהבאנו לעיל, עיין שם.

75. ק"א ס"ק ד'.

76. פרשנות זו אפשרית רק בדברי הרא"ש ולא בדברי התוספות, כמו שיוכח להלן. אמנם בפסיקת הטור (ק"י, ב') שפסק שבעלי חיים שנשחטו בטלים, יש ראייה פורתא לפרשנות זו ברא"ש, משום שאם לא נפרש שכיוון שעדיין דרושה הכנה מרובה בעל החיים אינו חשוב, הרי שהטור פסק לכאורה כרשב"א. וכך פירש הב"ח שם ס"ק ד'. ועיין בדרכי משה שם ס"ק ב' ובט"ז ס"ק ב' שתירצו באופן שונה.

77. אמנם במהרש"ל הקושיה שונה: שאפילו אם נאמר שאיננה חה"ל - עדיין החתיכה היא דבר שבמניין ומצד זה לא תתבטל. לכאורה משמע שהבין שלא כדברינו עד כה ושלא כיחוות דעת', שישנה זהות בין חה"ל לדבר שבמניין לפי הרא"ש. אך אין זה מוכרח, כיוון שעיקר דברי המהרש"ל הם על פי פסיקתו שאפילו 'כל שדרכו' אינו בטל, ואם כן מסתבר שמסכים שלשיטת הרא"ש רק 'את שדרכו' אינו בטל, וחשיבות חה"ל נובעת מדין דבר שבמניין. עוד אפשר שלהבנתו תיתכן מציאות של דבר שאינו חשוב להתכבד בו לפני האורח ועדיין משום מה רגילים למנותו ומצד זה הוא חשוב ואינו בטל.

במניין. ג. שבהמה בדרך כלל נמכרת כבודדת ולרוב אין מוכרים כמה בהמות יחד, וממילא אין רגילים למנותה ואין בגדר דבר שבמניין⁷⁸.

יישוב שיטת התוספות והרא"ש עם הגמרא בזבחים

הקושיה הגדולה איתה צריכים להתמודד התוספות והרא"ש, ומה שמשמש מאידך כראייה מרכזית אצל החולקים עליהם⁷⁹, היא הגמרא בזבחים (ע"א ע"א) שם מדובר על בהמות המיועדות לקרבן שהתערבה ביניהן בהמה הפסולה לקרבן. הדין הוא שכל הבהמות פסולות לקרבן. על כך דנה הגמרא:

וניבטלו ברובא! (מדוע שלא תתבטל הבהמה הפסולה ברוב ויהיו כולן כשרות להקרבה!) וכי תימא, חשיבי ולא בטלי, הניחא למאן דאמר כל שדרכו לימנות שנינו, אלא למאן דאמר את שדרכו לימנות שנינו, מאי איכא למימר?

משמע שבהמה שלימה היא ברמת חשיבות 'כל שדרכו' ונמכרת לפעמים במניין, אך לא ברמת חשיבות של 'את שדרכו'. על כך שואל התוספות (ד"ה 'אלא'): 'תימה, מי גרע שור גדול מאת שדרכו למנות?! הא אפילו חתיכה בעלמא חשיבא את שדרכו למנות משום דחשובה להתכבד בפני האורחים!'. שאלה זו קשה דווקא לשיטת התוספות והרא"ש, הסוברים ששור שלם הוא גם כן חה"ל וסוברים שחה"ל זהו חלק מדין דבר שבמניין, ואם כך מדוע נאמר בגמרא ששור שלם אינו דבר שבמניין? אך לפי שיטת הרשב"א והר"ן מדובר על שור שלם, וגם מדובר על חטאות - שאינן ראויות לכבד בהן כל אדם, וממילא אין זו חה"ל ואין כל קושי בגמרא.

התוספות שם מתרץ, שכיוון שבמשנה מדובר על כל הזבחים, ההבנה היא שמדובר גם על קרבנות של עוף, ועוף שלם אינו חשוב עד כדי שיהיה בגדר דבר שבמניין, ועליו שואלת הגמרא את שאלתה. אך שור שלם הוא בגדר דבר שבמניין.

תירוץ אחר ישנו בתוספות ביבמות (פ"א ע"ב ד"ה 'רבי יוחנן') והוא שמדובר בעדר של כבשים קטנות, וכל עוד הן חיות רגילים למכור את כל העדר יחד ולא על ידי מניית

78. תירוץ זה לכאורה קשה, הן מצד הסברא, שהרי הבהמה חשובה גם אם לא רגילים למנותה בגלל אילוצים טכניים, ומדוע שלא תתבטל בתערובת. והן מצד המופיע במקורות, שהרי מפורש בעבודה זרה (ע"ד ע"א) ששור הנסקל אינו בטל. ואכן בים של שלמה שם הביא תירוץ זה בשם תשובת מהרי"ב ודחה אותו. אך במכונות (על השערי דורא, סימן מ"ו) הביא המהרש"ל תירוץ זה בלי לדחותו.

79. עיין למשל בר"ן חולין ל"ו ע"ב ד"ה 'וגרסינן' ובמאירי חולין צ"ז ע"א ד"ה 'והיתה'.

הפריטים שבו. ואף על פי שאחר שחיתתן מוכרים אותן רק במניין, לפני שחיתתן אינן נמכרות במניין.⁸⁰

אפשרות נוספת לתרץ היא על פי מה שהבאנו לעיל בשם המהרש"ל והב"ח, שבעל חיים לאחר שחיתתו טעון תיקון מרובה ולכן איננו נחשב ח"ל. פרשנות זו אפשרית רק בדברי הרא"ש, שלא תירץ בדבריו במפורש קושיה זו, אך בתוספות מוכח שאין לפרש כך, מתוך העובדה שלא תירצו את הקושיה באופן זה.

יישוב שיטת הרשב"א והר"ן עם הגמרא בעבודה זרה

לשון הגמרא במסכת עבודה זרה (ע"ד ע"א) אותה ציטטנו לעיל, לכאורה סותרת את יסוד שיטת הרשב"א והר"ן. הגמרא שם, כשמבררת את הקריטריון שהנחה את התנא בבחירת הדוגמאות ששיבץ במשנה (העוסקת בדברים שאוסרים את תערובתם בכל שהוא) שואלת: "תנא מאי קחשיב? אי דבר שבמנין קחשיב, ליתני נמי חתיכות נבילה!". על פי זה, נראה שח"ל היא דין של דבר שבמניין, בדיוק כפי שטוענים התוספות והרא"ש! שהרי חתיכת נבילה חשובה היא ודאי בגדר ח"ל (כזכור, מקור דין ח"ל בגמרא בחולין עוסק בחתיכת נבילה), והגמרא קוראת לה דבר שבמניין! מה גם שהראשונים עימתו בין מקור זה לבין הגמרא בחולין לעניין דין ח"ל, וכמו שהבאנו לעיל, והרשב"א והר"ן עצמם ערכו השוואה בין המקורות ותירצו את הסתירה שביניהם. כיצד ניתן ליישב זאת?

הרשב"א ביבמות (פ"א ע"ב ד"ה 'רבי יוחנן') עומד על כך שחלק מן הפריטים המנויים במשנה הם ברמת חשיבות של 'כל שדרכו בלבד, ולכאורה קשה כיצד יסביר את המשנה רבי יוחנן הסובר 'את שדרכו', שהרי לפי זה חלק מן הפריטים במשנה אינם חשובים כל כך וצריכים להתבטל בתערובת? אלא שצריך לומר שהפריטים המנויים במשנה הם בעלי חשיבות לא מדין דבר שבמניין, אלא מסיבות אחרות. ובמקרה של חתיכת נבילה - סיבת החשיבות היא היותה ח"ל. דבר שבמניין הוזכר רק משום שזהו המכנה המשותף בין כל הפריטים (כלומר, כולם חשובים ברמה של 'כל שדרכו') והוא הקריטריון לבחירת הפריטים המנויים במשנה.⁸¹

80. ועיין בפרישה ק"י ס"ק א' שמשמע שהבין אחרת תירוץ זה: כל עוד הבהמה חיה, היא אמנם חשובה, אך אין היא בגדר ח"ל, משום שהמושג של ח"ל מתייחס רק לבעלי חיים מתים. אלא חשיבתה נובעת מגדר אחר, גדר של בעלי חיים - שאינם בטלים.

81. וראה לעיל בעניין הסתירה בין משניות עבודה זרה וחולין, שהתירוץ המקובל על רוב הראשונים הוא של הראב"ד, הקובע שאכן מדובר בגמרא זו על קביעת קריטריון לבחירת הדוגמאות במשנה.

פסיקת ההלכה

השו"ע (ק"א, ג')⁸² פסק כשיטה המקלה ביותר, שרק חתיכה מבושלת היא בגדר חה"ל⁸³. הרמ"א פסק כשיטה השלישית המובאת ברא"ש, שגם חתיכה גדולה ושאינה מבושלת היא בגדר חה"ל, אלא אם כן היא מחוסרת הכנה מרובה. זוהי שיטת רבינו תם⁸⁴. ובספרו 'תורת חטאת'⁸⁵ כתב הרמ"א שכבש או אווז שלמים אמנם אינם חה"ל, אך הם עדיין דבר שבמניין ואינם בטלים⁸⁶. בזה חלק עליו השי"ך⁸⁷ וטען שדעת הפוסקים אינה כן, ובמקרים האלו החתיכות אינן בגדר דבר שבמניין. אך הימנחת יעקב⁸⁸ פירש שכוונת הרמ"א היא שדווקא כבש או אווז שלמים (לאחר הפשטתם) הם דבר שבמניין, וזהו דין שמוסכם על הפוסקים, ורק תרנגולת בנוצתה שטעונה תיקון גדול על מנת להכשירה לאכילה איננה דבר שבמניין⁸⁹.

אמנם יש להסתפק האם הסבר זה של הרשב"א מתאים לדברי הריטב"א שהובאו שם, או שמא יש לראות בזה מחלוקת.

82. אמנם שם בסעיף ח', ובסימן ס"ט סעיף י"ד, וכן בסימן ק"י סעיף ה', משמע שסותר את פסיקתו זו. אך כיוון שזהו המקום המפורש ביותר וכאן הוא עוסק ישירות בדיון זה, מסתבר שפסיקתו היא כמו שהצגנו למעלה, וכך נראה לפי התייחסות האחרונים לדבריו. וכן בבדק הבית כאן פסק ה'בית יוסף' כך, מטעם שחה"ל הוא דין דרבנן ויש להקל בו. וכן הכריע היביע אומר יורה דעה ח"ה ס"ח.

83. ויש לתמוה על הפרי חדש שם בס"ק ט"ו, וכן על הפרי תואר ס"ק ו', ועל ערוך השולחן בסעיף י"ד, שהשיגו על פסיקת השו"ע, כיצד פסק כדעת מיעוט, שהרי רק הרא"ה סובר כך. אך כפי שציינו, זו גם שיטת הרמב"ן, הנימוקי יוסף, המאירי (שאכן לא היה ידוע בימיהם) ור"א מן ההר. על בסיס ראשונים אלו הצדיק גם היביע אומר שם את פסיקת השו"ע. וראה בשו"ת חת"ס יורה דעה סימן צ"א שהקל למעשה כשו"ע, כאשר יש צירוף של קולא נוספת.

84. מובא בשערי דורא סימן מ'.

85. כלל מ' סעיף ג'.

86. ונראה שיש סיוע לדבריו מהכלבו בסימן ק', שהקשה מדוע שתרגולת בנוצתה לא תחשב דבר שבמניין גם אם אינה חה"ל, ותירץ שאין דרכה להמנות תמיד ולכן איננה דבר שבמניין. אך זהו דבר שתלוי בזמן ובמציאות, ובמקום שהנוהג הוא למנות תרגולת בנוצתה - היא לא תתבטל מדין דבר שבמניין.

87. שם ס"ק ז'.

88. על הת"ח שם ס"ק ו'.

88. יש לשים לב שמה שהובא לעיל על פי המהרש"ל והב"ח שכבש שנשחט הוא פחות ראוי להתכבד מתרגולת שנשחטה - מדובר בכבש שלא הופשט, ואילו האמור כאן הוא בכבש שהופשט. וכן מפורש במהרש"ל בישי"ש חולין פ"ז סימן נ"ג.

סיכום

ראינו שני תנאים לקיום דין חה"ל, המוסכמים על רוב הראשונים :

1. חתיכה תוגדר כחה"ל רק אם המצב הוא כזה, שאילו היתה החתיכה מתבטלת בתערובת - היתה עדיין ראויה להתכבד בה.

2. חתיכה תוגדר כחה"ל רק אם היא אסורה בעצמה ולא בגלל טעם איסור הבלוע בה. הגדרנו שתי הבנות שונות בדין חה"ל: לדעת הרשב"א והר"ן זהו גדר חשיבות עצמאי, המוגדר על פי האפשרות לכבד בה אורח בפועל, ואם לא ניתן לכבד בה - איננה חשובה מספיק כדי שלא תתבטל בתערובת. על פי הבנה זו, חתיכה גדולה יותר מגודל ממוצע של חתיכה שנהוג לכבד בה - איננה חה"ל, ולחלק מן הדעות וכן לפי פסיקת השו"ע - אף אם איננה מבושלת אין היא חה"ל. כמו כן חתיכה שניתן לכבד בה רק חלק מבני האדם, כגון שראויה רק לגויים או לכהנים - איננה חשובה.

אך לדעת התוספות והרא"ש דין חה"ל זהו גדר שמהווה חלק מגדרי דבר שבמניין, כך שאם חתיכה מוגדרת כחה"ל היא ממילא חשובה בעיני בני אדם ונמכרת במניין, ואינה בטלה - כדין דבר שבמניין. לכן, כל עוד ניתן למכרה במניין היא גם תוגדר כחה"ל, וגם אם היא גדולה ואינה ראויה לכיבוד אורח בפועל או אם היא ראויה רק לחלק מבני האדם - כיוון שבסופו של דבר ניתן למכרה במניין היא תוגדר כחה"ל.

הבדל זה בהבנות הוביל גם להבדל בהסבר הדין שחתיכת חטאת אינה מוגדרת כחה"ל. לפי הרשב"א הסיבה לכך היא שהחתיכה ראויה רק לחלק מבני האדם - לכהנים, ולכן איננה מוגדרת כחשובה להתכבד בה לפני האורחים. אך התוספות נאלץ להדחק ולהסביר שכיוון שלכל הכהנים יש חלק שווה בקרבנות - היא איננה נחשבת בעיניהם.

פסיקת הרמ"א כרבינו תם, שגם חתיכה גדולה ממה שנהוג להגיש לפני האורח היא חה"ל, אלא אם כן היא דורשת הכנה מרובה על מנת להכשירה לאכילה - היא למעשה מעין פשרה בין השיטות, וקשה להכריע איזו הבנה מבין השתיים קרובה לה יותר.